

DOI: 10.35774/app2021.03.123
УДК 340.12:347

Інна Зайцева-Калаур,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5924-5844>

МІСЦЕ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізується нормативно-правове регулювання надання безоплатної юридичної допомоги з метою виявлення інструментів підготовки та підвищення кваліфікації майбутніх юристів. Аналіз проводиться крізь призму гарантій рівності доступу громадян до правосуддя та гарантії отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Розвиток досліджуваного законодавства пов'язують із державним завданням витіснення «підпільної адвокатури» і неякісної юридичної допомоги. Головним аспектом його вдосконалення автор називає концептуальний розвиток понятійного апарату у двох напрямках: універсалізації та диференціації. Автор вважає юридичні клініки інструментом зміни якості юридичної допомоги та узгодження освітніх стандартів із професійними.

Метою наукової статті є проведення комплексного аналізу місця юридичних клінік в системі захисту прав людини.

Автор приходить до висновку, що з метою підвищення якості освіти фахівців юридичних клінік та покращення обслуговування клієнтів, юридичні клініки повинні:

- розширити співпрацю між юридичними клініками, регулювати практичну діяльність юридичних клінік, розробити навчальні матеріали та залучити кошти для клінічної юридичної освіти в Україні;
- стандартизувати вимоги до планів викладання та навчання з метою розробки єдиного набору методичних рекомендацій і стандартів підготовки вчителів і студентів.
- розробити та підписати загальні зобов'язання щодо етики для юридичних клінік;
- підготувати спеціальні клінічні проекти щодо кримінальних справ, у університетах, де кваліфіковані юристи виконують функції викладачів, співробітників і навчають студентів;
- переконатися, що в кожній клініці є штатний викладач – практикуючий юрист, або найняти принаймні одного ліцензованого практикуючого адвоката, який спеціалізується на кримінальних справах;
- залучати до роботи цінних та мотивованих студентів, яким необхідно пройти суворий процес перевірки, щоб вступити до юридичної клініки;
- зробити участь у роботі юридичної клініки складовою навчального процесу, з обов'язковим оцінюванням рівня практичних знань;
- проводити щотижня необхідні зустрічі для всіх студентів і викладачів, які працюють в юридичних клініках, щоб обговорити етичні та інші питання, які виникають у сфері консультування клієнтів.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, юридичні клініки, захист прав людини, міжнародний досвід, соціально незахищені верстви населення.

Zaitseva-Kalaur I.

The legal clinics in the human rights protection system

The article analyzes the legal regulation of free legal aid in order to identify tools for training and retraining of future lawyers. The analysis is conducted through the prism of guarantees of equal access of citizens to justice and guarantees of qualified legal aid. The development of the studied legislation is connected with the state task of ousting the “underground bar” and low-quality legal aid. The main aspect of its improvement the author calls the conceptual development of the conceptual apparatus in two directions: universalization and differentiation. The author considers legal clinics as a tool to change the quality of legal aid and harmonize educational standards with professional ones.

The purpose of this scientific article is to conduct a comprehensive analysis of the place of legal clinics in the system of human rights protection.

The author concludes that in order to improve the quality of education of specialists of legal clinics and improve customer service, legal clinics should:

- expand cooperation between legal clinics, regulate the practical activities of legal clinics, develop training materials and raise funds for clinical legal education in Ukraine;
- standardize the requirements for teaching and learning plans in order to develop a single set of guidelines and

© Інна Зайцева-Калаур, 2021

training standards for teachers and students.

- *develop and sign general ethics commitments for legal clinics;*
- *prepare special clinical projects on criminal cases, in universities, where qualified lawyers perform the functions of teachers, staff and teach students;*
- *make sure that each clinic has a full-time practicing lawyer, or hire at least one licensed practicing lawyer specializing in criminal cases;*
- *to involve valuable and motivated students who need to go through a rigorous screening process to enter a legal clinic;*
- *to make participation in the work of the legal clinic a component of the educational process, with a mandatory assessment of the level of practical knowledge;*
- *hold weekly meetings for all students and faculty working in legal clinics to discuss ethical and other issues that arise in the field of client counseling.*

Keywords: *free legal aid, legal clinics, protection of human rights, international experience, socially vulnerable segments of the population.*

Постановка проблеми. Органи державної влади у всьому світі визнали, що правова допомога, надана державою вразливим верствам населення є основою для практичної реалізації прав громадян. Проте ефективне надання гарантованої державою юридичної допомоги потребує ефективних форм співробітництва між широким колом учасників.

Сьогодні загальновизнано, що уряди повинні сформувати партнерські відносини з неурядовими організаціями, у тому числі фондами та університетами, для надання необхідної юридичної допомоги тим, хто її найбільше потребує. Враховуючи поточний стан розвитку безоплатної правової допомоги в Україні, у розпал широкомасштабних реформ у системі юридичної допомоги та кримінального захисту, визначення ролі юридичних клінік є життєво важливим у діалозі щодо забезпечення державою юридичної допомоги своїм громадянам.

Юридичні клініки університетів отримали широке визнання у всьому світі як фундаментальні навчальні засоби для надання юридичної допомоги населенню, яке недостатньо забезпечене юридичною допомогою. Юридичні клініки становлять надзвичайно цінний ресурс для системи безоплатної правової допомоги, як це було продемонстровано успіхом юридичних клінік по всьому світу, в тому числі Польщі, США, Німеччині.

Кожна з цих країн, визнає переваги юридичної клініки в 1) створенні критичної практичної складової в освіті студентів юридичних факультетів і 2) надання необхідної юридичної допомоги вразливим верствам населення, які потребують допомоги, прийняла модель юридичної клініки, та зробила кроки для забезпечення стандартів якості послуг юридичної клініки у наданні допомоги та довгострокової перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна частина наукових праць, які відіграють важливу роль у формуванні теоретико-методологічної бази дослідження даної проблематики, написана вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед найбільш відомих дослідників слід особливо виділити А. Галая, Л. Дешко, Л. Дубчак, В. Молдована, Д. Павленко, Н. Савчин, І. Сенчак, А. Соколенко, М. Удод, О. Isaenkova, А. Karaarslan, F. Kasim, Н. Розенфельда, N. Karaarslan, O. Ates, S. Hosseini.

Метою наукової статті є проведення комплексного аналізу місця юридичних клінік в системі захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надійною юридичною гарантією прав людини є закріплення у ч. 1 ст. 59 Конституції України 1996 р. права кожного на правову допомогу: «Кожен має право на правову допомогу» [1]. Це право може бути значною мірою реалізовано через систему безоплатної правової допомоги, яка в Україні ще формується, але важливе місце у ній посідають юридичні клініки. Юридичні клініки відіграють важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина (поряд із правоохоронними державними органами, адвокатурою тощо), оскільки одним із принципів діяльності юридичної клініки, згідно зі п. 3 Наказу Міністерства освіти і науки України «Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» є спрямованість на захист прав та свобод людини [2].

Наприклад, на базі Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету діє Юридична клініка LIBERTA, студенти якої під керівництвом викладачів систематично надають консультації малозабезпеченим громадянам, у тому числі і щодо складання скарг до Європейського суду з прав людини.

Як зазначає О. Орлова (*Orlova, O. (2020)*), юридичні школи мають кілька функцій; протягом останніх кількох десятиліть стає все більш очевидним, що юридичні навчальні заклади, які просто вивчають

правові норми з книг випускають студентів, які погано підготовлені для того, щоб мати справу з вимогами юридичної професії у сучасній глобальній економіці [3, с. 77].

Крім того, громадяни зазнають все більшого тиску з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, що також вимагає адаптації навчальних закладів. Щодо цього явища, Хосейні С.А. (*Hosseini S.A. (2020)*) зазначив: «[Юридичні] школи, та юридична спільнота, відповідають за підготовку юристів, високого професійного рівня, а суспільство відповідає за підготовку юристів, які можуть допомогти вирішувати соціальні потреби» [4, с. 164].

Юридичні клініки набули широкого поширення по всьому світу, у багатьох країнах вони досі перебувають у експериментальних фазах; а в інших країнах, як США, вони отримали настільки широке визнання, що вважаються незамінними для повної юридичної освіти.

Проходження практики в юридичній клініці для багатьох студентів-юристів є єдиною можливістю для здобуття практичного досвіду протягом 4-х або 5-ти річної юридичної освіти. Методи навчання в юридичній клініці, на думку О Івасенкової (*O.V. Isaenkova (2020)*), розроблені протягом багатьох десятиліть для задоволення вимог юридичної професії сучасності, наголошують на інтерактивних процесах навчання та вимагають від студентів-стажистів миттєвого рішення та аналізу, навичок, які явно відсутні у традиційній правовій освітній програмі [5, с. 39].

Іншими словами, юридичні клініки та пов'язане з ними навчання готують студентів насправді бути юристами, а не лише вивчати законодавство. Крім того, ще одна перевага юридичних клінік у юрисдикціях, де вони були широко визнані: вони надають безкоштовну юридичну допомогу вразливим групам населення, які в іншому випадку не мають доступу до правосуддя, та відчутно покращують життя громадян через свою діяльність. Як зазначено у працях О. Атес (*Karaarslan A, Kasim FBH, Karaarslan N, Ates O (2020)*), у низці країн, які ухвалили закони про безоплатну юридичну допомогу, діяльність юридичних клінік регламентовано на рівні законодавства, в Україні – на рівні підзаконних нормативно – правових актів [6].

Студенти, які були належним чином підготовлені під керівництвом досвідчених, кваліфікованих адвокатів, здатні надати допомогу в широкому діапазоні правових питань, якість яких можна порівняти з якістю послуг ліцензованих адвокатів, особливо тих, хто має величезний обсяг роботи. Як сказав один досвідчений ректор університету, студент, який належним чином навчається під керівництвом адвокатів, витрачає два тижні на вивчення закону та написання докладного аналізу та рекомендації для клієнта, тоді як ліцензований адвокат витратить лише кілька хвилин на ту саму справу [6].

Юридичні клініки пропонують іншу потенційну перевагу: вони навчають студентів у питаннях соціальної справедливості та вселяють молодому поколінню юристів почуття відповідальності за підтримку соціально – незахищених верств населення. Дослідження показують, що робота в юридичних клініках має тенденцію до збільшення бажання студентів юридичних факультетів вибирати кар'єру юриста в галузі публічного права, і впливає на їхнє фактичне рішення у виборі цієї спеціалізації.

Робота в юридичній клініці також демонструє студентам механізми, за допомогою яких юристи здатні допомогти у поліпшенні життя співгромадян. Багато студентів висловлюють подив щодо низької правової грамотності клієнтів, з якими вони працюють і задоволення тим, що вони можуть допомогти в питанні, яке є досить простою цивільною справою.

Право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших права і свободи людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Разом з тим, як зазначає Розенфельд Н.А. Європейський Суд з прав людини право на правову допомогу визнає не лише в рамках конкретного судового процесу, але й поза ним, надаючи йому виняткового значення і визнаючи, що право на правову допомогу гарантується будь-якій особі ще до виникнення процесуальних правовідносин [7, с. 456].

Однак, незважаючи на ухвалення Закону України «Про безоплатну правову допомогу», можливість реалізації зазначеного права малозабезпеченими громадянами дотепер залишається проблематичною (виняток становить лише кримінальний процес) [8].

На думку Пашковського М.І., у деяких випадках юридичні клініки залишаються для найбільш соціально незахищених громадян останнім шансом захистити свої порушені права. З цієї точки зору юридичні клініки є тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу таким громадянам [9; с. 13].

Юридичні клініки, хоч і не згадуються у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», за специфікою та змістом діяльності належать до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», без-

оплатна правова допомога - правова допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [8].

У свою чергу правова допомога - надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав та свобод людини та громадянина, захисту цих прав та свобод, їх відновлення у разі порушення.

Водночас юридичні клініки можна віднести і до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні, тому що вони надають два види правових послуг, що належать до вторинної правової допомоги, а саме:

– здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безкоштовну вторинну правову допомогу;

– допомога в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування перед іншими особами, а також складання документів процесуального характеру.

З метою надання юридичним клінікам при вищих навчальних закладах України статусу суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги народними депутатами України було підготовлено відповідний законопроект (реєстр. № 0926 від 12.12.2012 р.), який наразі ще не ухвалено і перебуває на розгляді у Верховній Раді України. Оскільки на сьогоднішній день роль юридичних клінік при вищих навчальних закладах України збільшується, такий законопроект вимагає негайного ухвалення.

Висновки. Враховуючи вищезазначені передові практики та проблеми, з якими зустрічаються юридичні клініки сьогодні, а також з метою підвищення якості освіти фахівців юридичних клінік та покращення обслуговування клієнтів, юридичні клініки повинні:

– розширити співпрацю між юридичними клініками, регулювати практичну діяльність юридичних клінік, розробити навчальні матеріали та залучити кошти для клінічної юридичної освіти в Україні;

– стандартизувати вимоги до планів викладання та навчання з метою розробки єдиного набору методичних рекомендацій і стандартів підготовки вчителів і студентів.

– розробити та підписати загальні зобов'язання щодо етики для юридичних клінік;

– підготувати спеціальні клінічні проекти щодо кримінальних справ, у університетах, де кваліфіковані юристи виконують функції викладачів, співробітників і навчають студентів;

– переконатися, що в кожній клініці є штатний викладач – практикуючий юрист, або найняти принаймні одного ліцензованого практикуючого адвоката, який спеціалізується на кримінальних справах;

– залучати до роботи цінних та мотивованих студентів, яким необхідно пройти суворий процес перевірки, щоб вступити до юридичної клініки;

– зробити участь у роботі юридичної клініки складовою навчального процесу, з обов'язковим оцінюванням рівня практичних знань;

– проводити щотижневі необхідні зустрічі для всіх студентів і викладачів, які працюють в юридичних клініках, щоб обговорити етичні та інші питання, які виникають у сфері консультування клієнтів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата зверення 9.11.2021 р)
2. «Про затвердження типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» Наказу Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 N 592 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (Дата зверення 9.11.2021 р)
3. Orlova, O. (2020). Legal clinics at current stage of society development. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 38(2), 77-80. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/688>
4. Hosseini, S. A. Complexity Faced by Legal Clinics in Afghanistan: Addressing the Challenges. *Asian Journal of Legal Education*. 2020. 7(2). P. 164-177.
5. Isaenkova O. V. The Main Objective of the Legal Clinic: Protecting the Rights of the Poor or Skills of Students? *Bulletin of Civil Procedure*, 2020, vol. 10(1), pp. 39-50.
6. Karaarslan A., Kasim F.H., Karaarslan N., Ates O. A study on legal and medical dimensions of radiation exposure in neurosurgery clinics in Turkish practice. *Surg Neurol Int*. 2020. Published 2020. Nov 18.
7. Розенфельд Н.А Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. *Університетські наукові записки. Хмельницький університет управління та права*. 2007. № 2 (22). С. 456–460.

8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року №3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата зверення 9.11.2021).
9. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.)* / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. Одеса, 2011. С. 13–16.

References

1. *Constitution of Ukraine [Constitutsiia Ukrainy] (June 28, 1996)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine (03.08.2006) «On approval of the standard regulations on the legal clinic of the higher educational institution of Ukraine»*, 592. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (Date of application 9.11.2021) [in Ukrainian].
3. Orlova, O. (2020). Legal clinics at current stage of society development. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 38(2), 77-80. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/688> [in English].
4. Hosseini, S. A. (2020). Complexity Faced by Legal Clinics in Afghanistan: Addressing the Challenges. *Asian Journal of Legal Education*, 7(2), 164-177 [in English].
5. Isaenkova, O. V. (2020). The Main Objective of the Legal Clinic: Protecting the Rights of the Poor or Skills of Students? [Osnovnaia tsel iuridicheskoi kliniki: zashchita prav maloimushchikh ili navyki studentov?]. *Bulletin of Civil Procedure*, 10(1), 39-50 [in Russian].
6. Karaarslan, A., Kasim F. H, Karaarslan N, Ates O. (2020). A study on legal and medical dimensions of radiation exposure in neurosurgery clinics in Turkish practice. *Surg Neurol Int.*, 11:397. Published 2020, Nov 18 [in English].
7. Rosenfeld, N.A. (2007). Improving the efficiency of industrial practice by students of law faculties of universities by organizing practice on the basis of legal clinics. *University scientific notes. Khmelnytsky University of Management and Law – Universytetski zapysky. Melnytskui universytet upravlinnia i prava*, 2 (22), 456-460 [in Ukrainian].
8. *Law of Ukraine «On Free Legal Aid» (June 2, 2011). № 3460-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].
9. Pashkovsky, M. I. (2007). Legal Clinic of the National University «Odessa Law Academy»: past, present and future [Yurydychna klinika Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»: mynule, suchasne ta maibutnie]. *Proceedings of the All-Ukrainian round table with representatives of legal clinics «Legal clinics in Ukraine: current status and prospects for development»* (Odessa, October 28, 2011) / for general. ed. acad. S.V. Kivalov. Odessa, 13-16 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.